

УДК 338.43:330

Т. М. Паламарчук

к.е.н.

О. П. Русак

к.е.н.

Житомирський національний агроекологічний університет

ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ЙОГО ПРОВЕДЕННЯ

Розглянуто роль та значення методології проведення економічного аналізу в умовах динамічного ринкового середовища. Зазначено, що кожне управлінське рішення може бути прийняте лише у тому випадку, якщо воно ґрунтується на результатах економічного аналізу відповідних аспектів господарської діяльності підприємства. Розглянуто поняття ефективності як одне з центральних категорій в економічній теорії та практиці, наведено різні види та форми ефективності. Проведено аналіз сучасних підходів науковців щодо методології, методики, методів та організації економічного аналізу ефективності господарської діяльності підприємств. Розкрито особливості проведення методології еколого-економічної ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення методології економічного аналізу.

Ключові слова: економічний аналіз, методологія економічного аналізу, дослідження, методи, методика, організація економічного аналізу, ефективність, показники.

Постановка проблеми

В умовах динамічного ринкового середовища ускладнюється процес прийняття фінансових та управлінських рішень. Правильне рішення може бути прийняте лише у тому випадку, якщо воно ґрунтується на результатах аналізу відповідних аспектів діяльності підприємства. Економічний аналіз необхідний на всіх етапах підприємницької діяльності: від задумів і формування підприємства до реалізації кожного етапу його функціонування. Економічний аналіз дозволяє вирішувати одне з головних для підприємств питань – ефективності діяльності. Нові підходи, напрями, методики, інструментарій економічного аналізу, розширення їх практичного застосування визначають необхідність дослідження та пошуку вдосконалення методології економічного аналізу ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх результатів досліджень і публікацій

При дослідженні методологічних засад економічного аналізу були опрацьовані теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів, а саме: В. Г. Андрійчука, Г. І. Андрєвої, О. Я. Базілінської, Ф. Ф. Бутинця, М. І. Баканова, В. М. Івахненка, Г. І. Купалової, В. О. Меца, Є. В. Мниха, І. В. Поповича, Г. В. Савицької, В. К. Савчука, М. Г. Чумаченка, А. Д. Шеремета,

М. І. Яцківа та ін. Проте кожна з праць цих та інших вчених не може претендувати на завершеність та остаточність у вирішенні даної проблеми.

Мета, об'єкт та методика досліджень

Метою дослідження є аналіз сучасних підходів щодо методології, методики, методів та організації економічного аналізу ефективності діяльності підприємств, а також розробка пропозицій щодо вдосконалення методології економічного аналізу.

Об'єктом дослідження є методологічні аспекти проведення економічного аналізу ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання. Методологічною основою дослідження є концептуальні положення економічної теорії, діалектичний метод пізнання та системний підхід до вивчення економічних явищ, роботи провідних вітчизняних вчених і фахівців. Вирішення поставлених в науковій статті завдань здійснювалось на основі застосування загальнонаукових та спеціальних методів дослідження: наукової абстракції, монографічного, графічного, особистих спостережень автора та ін.

Результати досліджень

Поняття «методологія» має два основних значення: по-перше, це — система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо); по-друге, це — вчення про цю систему, загальна теорія метода. Існують методологічні уявлення і концепції різного ступеня розробленості і конструктивності, різного рівня і широти охоплення. Будь-яке наукове дослідження має враховувати вимоги загальної методології. Конкретна методологія ґрунтується на законах конкретних наук, особливостях пізнання окремих явищ. Вона зумовлена й пов'язана з принципами і законами конкретних наук, із спеціальними методами дослідження [7, с. 25].

Питання методології досить складне, оскільки саме це поняття тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають як учення про методи пізнання або систему наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір сукупності пізнавальних засобів, методів, прийомів. Найчастіше методологію тлумачать як сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в якійсь науці. Методику розуміють як сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом [11, с. 78].

Методологія виконує певні функції, зокрема :

- визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ;
- передбачає особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета;

- забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;

- допомагає введенню нової інформації;

- забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці;

- створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання.

При цьому, розрізняють й певні види методології, а саме: філософську або фундаментальну, як систему діалектичних методів, що є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання; загально-наукову, яка використовується у переважній більшості наук і базується на загальнонаукових принципах дослідження: історичному, логічному, системному, моделюванні тощо; частково-наукову, яка містить сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, що є базою для вирішення досліджуваної проблеми.

Таким чином, *методологія* – це концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [11, с. 79].

В економічному аналізі *метод* – це сукупність способів, прийомів, операцій практичного і теоретичного характеру з вивчення економічних процесів, підпорядкованих досягненню основної мети – підвищенню ефективності господарювання економічних суб'єктів. Формування методологічних засад економічного аналізу наведено на рисунку 1.

Загальною основою розробки і застосування аналітичної методології є принципи діалектичного підходу до вивчення економічних явищ і процесів.

По-перше, це вимога розгляду фактів, що характеризують досліджуване явище в цілому, у взаємозв'язку і взаємообумовленості, що дуже важливо при вивченні причинних залежностей і визначенні невикористаних резервів підвищення ефективності господарювання.

По-друге, важливим діалектичним методом пізнання є розгляд досліджуваного явища у розвитку, русі від виникнення до зникнення, що сприяє вивченню динаміки економічних явищ в їх історичній обумовленості. Історичний метод дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток економічних, господарських процесів та подій у хронологічному порядку, що сприяє виявленню внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей, суперечностей.

По-третє, в аналізі керуються положеннями матеріалістичної діалектики про перехід кількісних змін в якісні, що важливо при вивченні кількісних змін у виробничих процесах для пізнання глибоких якісних змін.

По-четверте, економічний аналіз спирається на діалектичні категорії випадкового і необхідного, одиничного і масового, індивідуального і загального [5, с. 265–266].

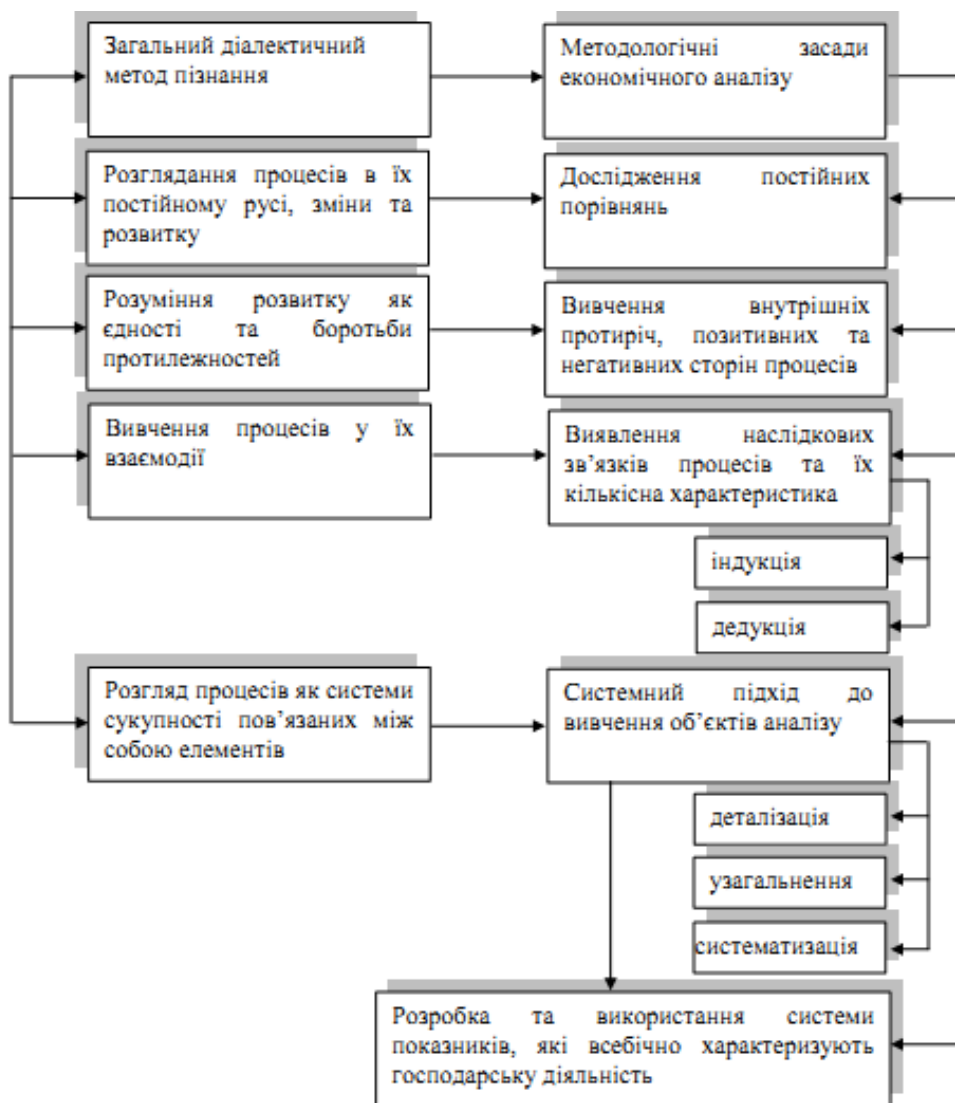

Рис. 1. Формування методологічних засад економічного аналізу

Джерело: адаптовано [10].

Розглядаючи структуру методології аналітичних досліджень на рівні окремого підприємства, базовим її елементом, як вважають науковці, є формування завдань економічного аналізу, орієнтованих на кінцеві результати

фінансово-господарської діяльності, обґрунтування ресурсного забезпечення досягнення поставленої мети. Другим структурним елементом методики економічного аналізу є система синтетичних та аналітичних показників [2]. Для кожного блоку аналітичних завдань, враховуючи принцип їх достатності для відповідної глибини аналітичних досліджень, формується окрема підсистема узагальнюючих (синтетичних) і аналітичних показників. Водночас, визначаються взаємозв'язки між показниками, алгоритми їх розрахунку. Сукупність показників для розв'язання будь-якого аналітичного завдання визначається характером дослідження причинно-наслідкових зв'язків [6, с. 169].

Існують різні підходи до класифікації методів економічного аналізу. Так, Купалова Г. І. вважає, що найбільш прийнятною і зручною в користуванні є класифікація, за якою всі методи економічного аналізу поділяються на 3 групи залежно від їх сутності та аналітичних можливостей, насамперед щодо здійснення факторного аналізу:

1) *традиційні методи і способи зведення та обробки економічної інформації* (відносних і середніх величин, групування, табличний метод, графічний метод, балансовий метод, метод деталізації порівняння тощо). Ці методи найбільше використовуються в економічному аналізі завдяки їх простоті і кращій обізнаності порівняно з іншими методами:

2) *математико-статистичні методи — детермінованого факторного аналізу* (індексний метод, метод різниць, інтегральний, методи пропорційного ділення, метод логарифмування тощо), *стохастичного факторного аналізу* (кореляційний, регресійний, дисперсійний, компонентний, багатомірний факторний аналіз та ін.), *оптимізації показників, або методи теорії прийняття рішень* (дерево рішень, програмування, теорія масового обслуговування, теорія ігор, дослідження операцій тощо);

3) *логічні (евристичні) методи* (опитування, експертних оцінок, прогнозування тощо) [5, с. 268].

Проф. Чумаченко М. Г. зазначає, що всі прийоми економічного аналізу поділяють на дві групи: якісні та кількісні. *Якісні прийоми* дослідження не дають числової характеристики явищ, що вивчаються, а тільки відповідають на питання, як досліджувати економічні процеси, визначають способи підходу до вивчення закономірностей [23, с. 57]. До якісних (абстрактно-логічних) прийомів дослідження відносять: аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, порівняння, деталізація, спосіб експертних оцінок, евристичні прийоми. *Кількісні прийоми* дослідження дають числову характеристику економічних явищ і поділяються на *описові та аналітичні*. *Описові* прийоми дослідження дають можливість визначити розміри, масштаби, тенденції, динаміку розвитку економічних процесів, визначають стан та структуру економічних явищ, певну числову характеристику окремих напрямів діяльності підприємства. До них належать: середні та відносні величини, ряди динаміки, графічний прийом, групування даних.

Аналітичні прийоми досліджують причинно-наслідкові залежності між явищами, міру впливу окремих факторів на предмет дослідження. Аналітичні прийоми уможливають не тільки визначення певних значень показників, що характеризують економічні процеси, а й дослідження причинно-наслідкових залежностей між явищами, силу впливу окремих факторів на предмет дослідження. У свою чергу, аналітичні прийоми поділяються на прийоми, за допомогою яких вивчаються функціональні (детерміновані) залежності, і прийоми, що використовуються для дослідження стохастичних взаємозв'язків. До перших відносять ланцюгові підстановки, спосіб абсолютних та відносних різниць, індексний спосіб, інтегральний, пропорційного ділення, часткової участі, балансовий прийом. Щодо засобів стохастичного факторного аналізу, то найбільшого поширення набули аналітичні групування, кореляційно-регресійний метод, дисперсійний аналіз, компонентний аналіз.

В окрему групу можна виділити прийоми, що дають змогу оптимізувати певні економічні явища: лінійне програмування, теорія масового обслуговування, теорія ігор та ін. До них відносять: прийоми елімінування, кореляційно-регресійний аналіз, дисперсійний аналіз.

Ми приєднуємось до думки вчених, які застосовують двухрівневий розподіл методів економічного аналізу, на першому рівні якого всі методи аналізу поділяють на неформалізовані та формалізовані (рис. 2), [10, с. 33–35].

Неформалізовані методи аналізу засновані на описі аналітичних процедур на логічному рівні. До них відносять: експертні оцінки, сценарії, психологічні, морфологічні методи і інші.

До *формалізованих методів* економічного аналізу відносять ті методи, в основу яких покладені жорстко формалізовані аналітичні залежності, а саме:

- класичні методи економічного аналізу (балансовий, ланцюгових підстановок, абсолютних, диференціювання, логарифмічний, інтегральний метод тощо);
- традиційні методи економічної статистики (середні і відносні величини, групування, графічний, індексний, ряди динаміки);
- математико-статистичні методи (кореляційний аналіз, регресійний аналіз, факторний аналіз тощо);
- економетричні методи (матричні методи, теорії виробничих функцій, міжгалузевого балансу);
- методи економічної кібернетики та оптимального програмування (лінійне та динамічне програмування, методи системного аналізу);
- методи дослідження операцій та теорії прийняття рішень (теорія ігор, теорія масового обслуговування, теорія графів тощо).

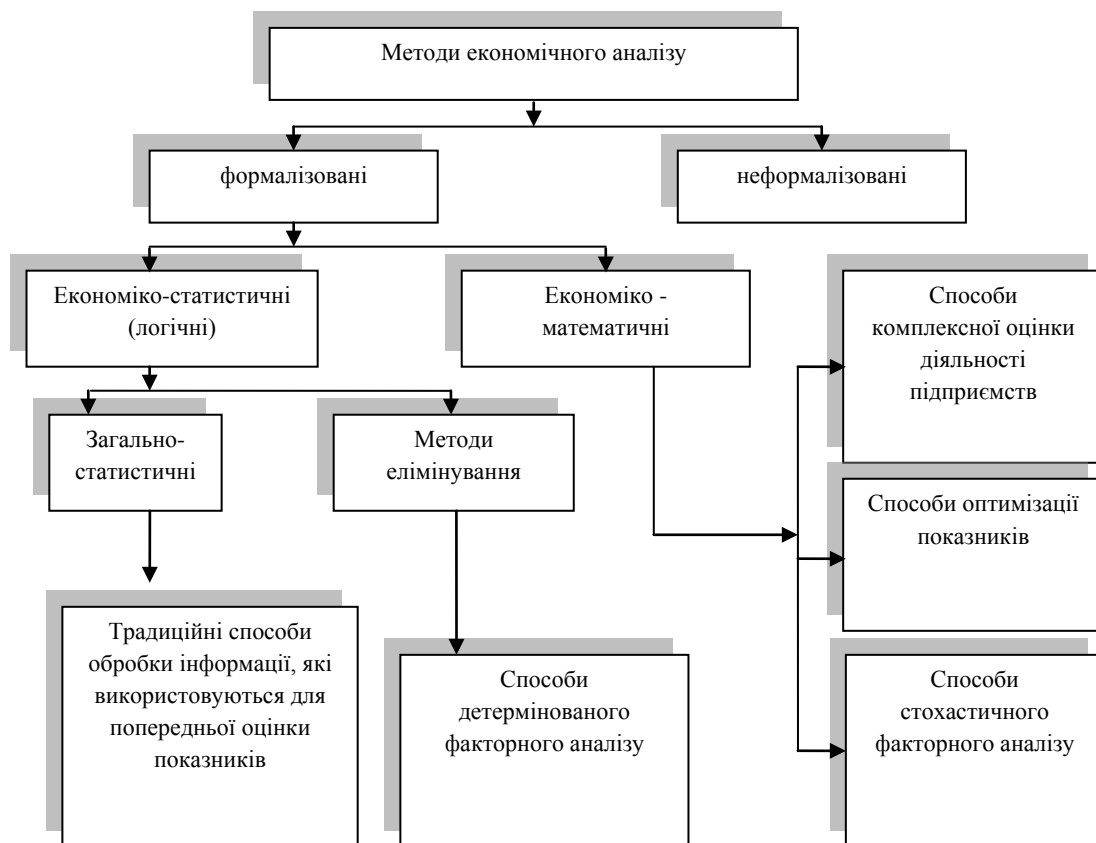

Рис. 2. Класифікація методів економічного аналізу

Джерело: адаптовано [10].

Відповідно на другому рівні всі методи і технічні прийоми економічного аналізу поділяються на економіко-статистичні та економіко-математичні методи.

Методика економічного аналізу містить сукупність методів, способів, прийомів і правил економічного дослідження і поділяється на загальну і часткові методики. *Загальна методика* економічного аналізу – це методика, яка має універсальний характер і прийнятна для аналізу будь-яких об'єктів різних видів економічної діяльності. *Часткові методики* призначені для проведення аналітичних досліджень певних видів або груп об'єктів (тип виробництва, вид ресурсу, витрат тощо) конкретних сфер економіки.

Отже, при проведенні економічного аналізу ефективності господарської діяльності підприємства необхідно враховувати тісний зв'язок між категоріями: методологія → метод → методика.

Головне завдання організації економічного аналізу – досягнення поставленої мети (пошук резервів підвищення ефективності господарювання) в найкоротші строки при найкращому використанні наявних ресурсів. Це вимагає чіткого розуміння суті, мети, завдань, об'єкта, предмета аналізу, дотримання його принципів, знання видів, уміння використовувати на практиці аналітичні методи і способи, збирати необхідну інформацію, робити відповідні розрахунки та висновки. Для раціонального проведення аналітичного дослідження слід дотримуватися низки умов щодо науково-методичного, організаційного, ресурсного, кадрового, інформаційного забезпечення тощо.

Поняття ефективності – одне з центральних в економічній теорії та практиці. Ефективність є складною економічною категорією, в якій відображається дія об'єктивних економічних законів, що пов'язана з результативністю використання засобів виробництва і праці. Заслуговує на увагу точка зору дослідників, які вважають, що ефект – це корисний, раціональний результат, адже підприємство може працювати результативно, виробляючи при цьому продукцію, яка за своїми якостями не знайде споживача і практичне застосування. Саме для того, щоб визначити доцільність діяльності певного підприємства, потрібно зіставити ефект з витратами на його одержання, тобто розрахувати його ефективність.

Андрійчук В. Г. трактує ефективність як результативність певного процесу, дії, що вимірюється співвідношенням між одержаним результатом і витратами (ресурсами), що його спричинили [1]. Савчук В. К. вважає, що суть економічної ефективності полягає в одержанні максимального результату з одиниці виробничого ресурсу [9, с. 284]. Вчені виділяють різні види та форми ефективності. Так, Савчук В. К., аналізуючи ефективність використання виробничого потенціалу галузі тваринництва, вживає поняття технологічної, економічної, соціальної та екологічної ефективності [9, с. 235]. Використовувати біо-енергетичну оцінку сільськогосподарських технологій, в основу якої покладено облік витрат енергії, пропонує Тивончук С. О. [8].

Ми вважаємо, що найбільш актуальним і доцільним є дослідження еколого-економічної ефективності [8]. З подальшою інтенсифікацією аграрного виробництва, узгодження інтересів екології та економіки дедалі більше значення відіграватиме у забезпеченні ефективного розвитку цієї галузі. Виділення екологічної ефективності в самостійну форму зумовлено щонайменше двома причинами. По-перше, це необхідність створення екологічно безпечного для людей довкілля, в якому зберігається біологічна рівновага, здійснюється виробництво екологічно чистої продукції і не допускається забруднення навколишнього середовища хімічними засобами сільськогосподарського призначення; по-друге, потреба в існуванні індикатора для визначення гармонійного розвитку виробництва. Екологічна ефективність визначається розмірами внесків, спрямованих на охорону навколишнього природного

середовища. Оцінку її рівня визначають такі показники: частка чистого прибутку, спрямованого на екологічні заходи; питома вага прибутку, що витрачається на утилізацію відходів; частка екологічно чистої продукції в загальному її виробництві; наявність очисних споруд і сховищ для зберігання технологічних стоків; частка екологічно чистих кормів для годування тварин у загальній їхній кількості; кількість медичних препаратів, які використовуються для ветеринарного обслуговування тварин [8].

Еколого-економічну ефективність виробництва слід оцінювати за допомогою критерію ефективності та системи економічних показників. Критерій еколого-економічної ефективності аграрного виробництва полягає у максимальному вирішенні завдань задоволення попиту на екологічно чисту продукцію, дотримання в галузі нормативів використання природного середовища та оцінки одержаного економічного результату (вигода або збиток). Показники економічної оцінки результатів господарської діяльності аграрних підприємств не можуть бути єдиними, вони повинні враховувати специфіку виробництва, регіональні особливості. Так, дослідження ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби слід розглядати у двох взаємопов'язаних напрямках. Перший напрям полягає у дослідженні загальнотеоретичних та методологічних питань визначення ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби, другий – розробка економіко-математичних методів та їх застосування при вивченні даної проблеми.

Щодо першого напрямку, то в науковій літературі відображена, в основному, методика дослідження економічної ефективності, а проблема розробки методики ефективності виробництва аграрної продукції з урахуванням екологічних факторів ще не невирішена. Застосування економіко-математичних методів для аналізу ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби дає змогу системно досліджувати та комплексно аналізувати діяльність аграрних підприємств, дати кількісну характеристику зв'язку і залежності між результативними та факторними показниками, дозволяє виявити резерви підвищення ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби.

Методологія дослідження еколого-економічної ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби повинна застосовуватися з урахуванням регіональних особливостей. Природно-економічні умови розвитку виробництва м'яса великої рогатої худоби в досліджуваному регіоні, а саме в Житомирській області необхідно вивчати з врахуванням рівня забрудненості, ґрунтово-кліматичних особливостей, структури земельних угідь, рівня інтенсивності землеробства та тваринництва, динаміки фондо- та енергозабезпеченості господарств, а також фондо- та енергоозброєності праці, наявності та використання виробничих ресурсів. Дослідження економіки виробництва екологічно безпечного м'яса великої рогатої худоби в окреслених умовах неможливе без пізнання практики, постійного зв'язку з нею. Мається на увазі не

описове пізнання практичних аспектів економіки м'ясного скотарства в різних агроформуваннях, а наукове обґрунтування, виявлення тенденцій, перспектив та стратегії розвитку галузі. У сукупності, це потребує застосування комплексу методів економічних досліджень: статистико-економічного, монографічного, розрахунково-конструктивного, балансового, економіко-математичного, нормативного, а також наукових прийомів: аналізу і синтезу, індукції та дедукції, елімінування, графічного, анкетного опитування тощо.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Вдосконалення методології економічного аналізу ефективності господарської діяльності суб'єктів господарювання повинно ґрунтуватись, по-перше, на основних положеннях економічної теорії, ринкових відносин, діалектичному методі пізнання та системному підході до вивчення економічних явищ, наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених; по-друге, на знаннях та чіткому розмежуванні понять щодо сутності ефективності, її видах, критеріях та показниках; по-третє, на застосуванні комплексу методів, прийомів та способів економічного аналізу з урахуванням регіональних аспектів, що визначають перспективи подальших досліджень.

Література

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підруч. / В. Г. Андрійчук. – 2-ге вид., доп., перероб. – К. : КНЕУ, 2004. – 624 с.
2. Андреева Г. І. Система формування економічних показників як база аналізу господарської діяльності підприємства [Електронний ресурс] / Г. І. Андреева // Ефективна економіка. – 2014. – № 3. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
3. Економічний аналіз : навч. посіб. / за ред. М. Г. Чумаченка. – К. : КНЕУ, 2003. – 556 с.
4. Дучинська Н. І. Ефективність сільськогосподарського виробництва: сутність та шляхи підвищення / Н. І. Дучинська, Н. М. Бондаренко, К. А. Лядова. – Режим доступу: <http://vestnikdnu.com.ua/archive/201372/duchinska.html>
5. Купалова Г. І. Теорія економічного аналізу: навч. посіб. / Г. І. Купалова. – К. : Знання, 2008. – 639 с.
6. Мних Є. В. Економічний аналіз : підручник / Є. В. Мних. – К. : Знання, 2011. – 630 с.
7. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. / за ред. А. Є. Конверського. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
8. Розумей Т. М. Вдосконалення методології аналізу ефективності виробництва м'яса великої рогатої худоби / Т. М. Розумей // Кооперативні читання: 2015 рік : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (3 квіт. 2015 р.). – Житомир : ЖНАЕУ, 2015. – С. 204–209.

9. Савчук В. К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств / В. К. Савчук. – К. : Урожай, 1995. – 328 с.

10. Теорія економічного аналізу : навч. посіб. / за ред. В. Є. Труша. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 214 с.

11. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / Г. С. Цехмістрова. – К. : Слово, 2004. – 240 с.
